

IV. РЕЦЕНЗІЇ

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2022, pp. 314-322.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2022.242691>

УДК 81-11(477)(049.321)

ЯСКРАВЕ ОПРИЯВНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВОЗНАВЧОЇ ДУМКИ

стаття-рецензія на видання: *Синтаксис української мови :*

хрестоматія : у 2-х ч. / упор. : А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель.

Київ : ВПЦ «Київський національний університет», 2019. Ч. I, 559 с. ;

Ч II., 326 с.

Олена КУЛЬБАБСЬКА,

доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Україна,

Чернівці) o.kulbabska@chnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-1858-9269

Research ID: C-2287-2017: <https://publons.com/researcher/2154867/olena-valentinivna-kulbabska/>

**Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board:
17.08.2021.**

Статтю опубліковано / The article is published:

У рецензії наголошено, що мета видання – подати вибрані фрагменти монографічних досліджень українських дослідників синтаксичного ладу української мови, наукових статей і матеріалів, що вийшли друком у другій половині ХХ ст. – початку ХХІ ст. Основним критерієм добору авторських концепцій обрано прагнення провідних науковців комплексно осмислити специфіку синтаксичних одиниць – від синтаксем до тексту, виявити функційні параметри на логічному, структурному, семантичному та комунікативно-прагматичному рівнях. Хрестоматія охоплює сім розділів, які структуровано в двокнижжя. Теоретична й практична значущість рецензованої праці полягає в її синтетичному характері, поліконцептуальності, у глибокому осмисленні фактів та явищ, співвідносних із людським мисленням і мовленнєвими актами, в різнорівневому описі онтологічних властивостей основної комунікативної одиниці мови – речення. Цільова читачька аудиторія хрестоматії – студенти філологічних факультетів, аспіранти, учителі, викладачі закладів вищої освіти, дослідники української граматики.

Ключові слова: синтаксикологія, функційний синтаксис, ієрархія синтаксичних одиниць, аспекти дослідження одиниць синтаксису, класиологія, стилістичний реєстр, функція.

BRIGHT MANIFESTATION OF UKRAINIAN LINGUISTIC THOUGHT

article-review of the publication: Syntax of the Ukrainian language : textbook : in 2 parts / emphasis. : A. Moisienko, V. Chumak, S. Shevel. Kyiv: Kyiv National University, 2019. Part I, 559 p.; Part II, 326 p.

Olena KULBABSKA

Doctor of Philology, Professor of Department of Modern Ukrainian Language, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine, Chernivtsi)
o.kulbabska@chnu.edu.ua

The review emphasizes that the purpose of the publication of Kyiv linguists is to present selected fragments of monographic studies of Ukrainian researchers on the syntactic structure of the Ukrainian language, scientific articles and materials published in the second half of the twentieth century – the first decades of the XXI century. The main approach for the selection of author's concepts is the desire of leading scholars reflect on the specifics of syntactic units – from syntaxemes to text, to identify functional options at the logical, structural, semantic and communicative-pragmatic levels. The book has an informational and reference purpose, in particular to form a solid theoretical foundation that represents the domestic scientific tradition, outlines the problems to be solved using modern methods.

The anthology covers seven sections, which are structured in two books: 1. Syntax of the phrase. 2. Syntax of a two-sentence. 3. Syntax of a simple sentence. 4. Syntax of a simple complicated sentence. 5. Syntax of a complex sentence. 6. Syntactic stylistics. 7. Theory of syntax. The theoretical and practical significance of the peer-reviewed work lies in its synthetic nature, multiconceptuality, in-depth understanding of facts and phenomena related to human thinking and speech acts, in the multilevel description of the ontological properties of the basic communicative unit of language – sentence. The target readership of the textbook is students of philological faculties, graduate students, teachers, lecturers of higher education institutions, researchers of Ukrainian grammar.

Keywords: syntactic science, functional syntax, hierarchy of syntactic units, aspects of research of syntax units, classiology, stylistic register, function.

Кожна галузь наукових знань має своє поле дослідження; кожна галузь науки вирізняється передусім об'єктом свого пізнання. Така аксіома наукознавства, утім, не кожна наука, навіть із тривалою історією розвитку, має цілком визначений апарат дослідження, довкруг якого не точилися б дискусії. Що є об'єктом і предметом пізнання для синтакси-

су? Як змінювалися впродовж історичного розвитку категорії української синтакси? Чи можна вважати, що закони «влагодження слів у мові, пізнання того, як вони взаємопов'язуються між собою, щоб забезпечити вираження думки» (І. Кучеренко), уже досліджено? Відповіді на ці та інші актуальні питання синтаксису (чи то *складні*, чи то *синтакси*) акумульовано в двох частинах ґрунтовної праці, що її уклали відомі граматики Анатолій Мойсієнко, Володимир Чумак, Святослав Шевель. Поліграфічно ошатне видання – хрестоматія «Синтаксис української мови» – побачило світ у видавничому центрі «Київський університет» 2019 року за рекомендації рецензентів – д-ра філол. наук, проф. Катерини Городенської та д-ра філол. наук, проф., акад. НАПНУ Любові Мацько.

В Україні нагромаджено певний досвід укладання хрестоматій із синтаксису, наприклад, «Хрестоматія із синтаксису (наукові та науково-методичні праці)» Ніни Іваницької (Вінниця, 2004), «Український синтаксис. Навчально-практичний комплекс. Хрестоматія» у 2-х частинах Анатолія Загнітка, Михайла Вітоніва, Любомира Сегіна (Донецьк–Слов'янськ, 2010) тощо. Кожна з цих праць оригінальна й не втратила своєї актуальності для дослідників і здобувачів вищої освіти.

Мета рецензованого двокнижжя київських мовознавців – подати вибрані фрагменти монографічних праць дослідників щодо синтаксичного ладу української мови, статей і наукових матеріалів, які побачили світ у другій половині ХХ ст. – перших десятиліттях ХХІ ст. Отож зацікавлений читач має змогу зануритися в синтаксичну теорію, відображену в історіографічному фокусі, «комплексно осмислити здобутки та овиди сучасної синтаксичної науки», «виформувати царину новітньої синтаксикології, що послідовно враховує вітчизняну наукову традицію, поєднавши її з найважливішими здобутками провідних українських граматистів» (Синтаксис 2019, ч. I, с. 3). Основний критерій добору авторських концепцій – це прагнення науковців-укладачів комплексно осмислити специфіку синтаксичних одиниць – від синтаксем до тексту, виявити функційні параметри на логічному, структурному, семантичному та комунікативно-прагматичному рівнях, сформувані міцний теоретичний фундамент для аналізу граматичних явищ української мови. Саме в цьому вбачаємо унікальність і новизну рецензованої праці.

Окрім того, книга має інформаційно-довідкове призначення, зокрема систематизувати концепції слов'янських синтаксистів, виявити й описати механізми синтаксування української фрази, увиразнити граматичну природу і стилістичні функції тієї чи тієї синтаксичної одиниці, окреслити наукові проблеми для їх розв'язання за допомогою сучасних методів і прийомів.

Хрестоматія «Синтаксис української мови» – солідне за глибиною та обсягом видання (дві частини охоплюють 51,55 умовних друкованих аркушів, 885 с.), із логічно структурованою в три блоки науковою інформациєю, з-поміж яких – вступ «Від упорядників», основна текстова частина і «Зміст». До того ж за проблематикою наукові концепції рубриковано в сім розділів: у першій частині видання – їх п'ять: 1. Синтаксис словосполучення. 2. Синтаксис двоскладного речення. 3. Синтаксис односкладного речення. 4. Синтаксис простого ускладненого речення. 5. Синтаксис складного речення; друга частина хрестоматії охоплює два розділи: 1. Синтаксична стилістика. 2. Теорія синтаксису.

Праці українських науковців, зокрема *І. К. Кучеренка* «Об'єкт і предмет синтаксису», «Фразеологізм як об'єкт синтаксису», *І. М. Арібжанової* «Грамагичний статус словосполучення», *Г. М. Удовиченка* «Співвідносність словосполучень із суміжними синтаксичними категоріями», *І. Р. Вихованця* «Типи словосполучень», «Морфолого-синтаксична категорія відмінка», *Є. В. Кротевича* «Способи вираження підрядного зв'язку», *П. С. Дудика* «Сурядні словосполучення: основні питання теорії», *А. П. Грищенка* «Прикметник у функції головного компонента у словосполученні», *Й. Ф. Андерша* «Семантична характеристика давального відмінка в сучасній українській мові», *М. Я. Плюц* «Орудний об'єкта як засіб детермінації дієслова» різнобічно характеризують методологічні постулати «малого» синтаксису, основною одиницею якого є **словосполучення**. Незважаючи на те, що зазначені одиниці-конструкції школярі традиційно вивчають уже в початковій школі, сучасні досягнення в теорії граматики ще й нині спонукають мовознавців до нової кваліфікації їхньої синтаксичної природи та визначення релевантних ознак. Передовсім потребують невідкладного розв'язання питання щодо статусу словосполучень у системі синтаксичних одиниць (чи може словосполучення функціонувати самостійно, поза реченням; чи є підстави кваліфікувати словосполучення як «проміжну одиницю» між словом і висловленням; чи варто витлумачувати словосполучення в аспекті синтаксичної деривації як похідну одиницю стосовно простого елементарного речення; які аргументи є присутніми для інтерпретації словосполучення як вторинної одиниці, появу і функціонування якої потрібно вивчати з опорою на семантичне ускладнення простого речення тощо). Абсолютно очевидно, що навчальний контент про «фундаментальне й водночас найбільш суперечливе поняття у вітчизняній теорії синтаксису» (*І. М. Арібжанова*) потрібно уніфікувати не лише у посібниках для студентів ЗВО, а й у шкільних підручниках, наприклад, про статус підрядних і сурядних словосполучень.

Перевагою другого розділу є поліаспектний підхід до специфіки **простого двоскладного речення**, зокрема: 1) через з'ясування його формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних параметрів (Н. Л. Іваницька «Синтаксична структура двоскладного речення (Питання формально-граматичного і семантико-граматичного членування)», М. І. Степаненко «Структурна схема речення і його валентна будова», К. Г. Городенська «Параметри семантико-синтаксичної структури елементарних двоскладних речень з дієслівними предикатами», І. Р. Вихованець «Валентність предиката і семантико-синтаксична структура елементарного речення», С. Я. Єрмоленко «Бездієслівні речення в системі простих речень»); 2) у ході дефініції синтаксичної категорії «член речення» та докладного аналізу головних і другорядних членів (Н. Л. Іваницька «Член речення як синтаксична категорія», «Трьохелементний присудок в українській мові», А. П. Грищенко «Проблема підмета», К. Г. Городенська «Керовані другорядні члени речення і валентність предиката», І. Р. Вихованець «Нульові головні члени речення»); 3) за допомогою встановлення парадигмальних виявів (І. І. Слинко «Парадигматика простого речення української мови (двоскладне речення)»). Отже, «рівневий підхід до інтерпретації синтаксичної структури простого речення дає змогу глибше проникати в механізм побудови речення, більш-менш однозначно кваліфікувати поняття «аналітизм члена речення», а також, враховуючи лексичну семантику членів речення, деталізувати часткові значення основних семантико-синтаксичних відношень» (Н. Л. Іваницька).

Третій розділ книги має симетричну до попереднього структуру, хоча в центрі уваги авторів перебувають **прості односкладні речення**, у витлумаченні та класифікації яких спостережено багато розбіжностей (В. Ф. Сич «Односкладні речення в українській мові»). Дослідники констатують, що у «своїй абсолютній більшості вони є односкладними лише формально» (В. М. Брицин «До питання методології дослідження односкладних речень в українській мові»), тоді як у семантичному плані їм притаманна суб'єктно-предикатна дихотомія (К. Г. Городенська «Проблема двоскладності-односкладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису»). Заслуговує поцінування те, що в низці праць увиразнено ключові характеристики безособових і вокативних речень (Ю. В. Шевельов (Шерех) «Безособові і відносно-безособові речення», М. Я. Плющ «Семантична структура безособового речення з головним членом, вираженим функціонально-безособовим дієсловом», М. С. Скаб «Вокативні речення сучасної української мови»), що, без сумніву, виформує знання і про семантичні критерії, що сприяють

розрізненню їхніх підтипів, і про формально-синтаксичну організацію, і про функційний потенціал. Завершують розділ глибокі узагальнення І. І. Слинька щодо видо-часових видозмін речень дієслівного класу – особових та інфінітивних («Парадигматика простого речення української мови (односкладне речення)»).

У четвертому розділі представлено результати дослідження **простого ускладненого речення**, «аналіз яких потребує широкого ремаркування спостережуваних фактів, оскільки ці синтаксичні побудови різні за структурою, семантикою і функціями, що й зумовило відсутність їх остаточної кваліфікації» (О. В. Кульбабська «Просте ускладнене речення в контексті лінгвістичного знання»). Новим у витлумаченні розглянутих речень є поняття структурної та семантичної неелементарності. Особливий акцент зроблено на ускладненні, що має «більш прихований вияв», наприклад, коли «предикат одного з вихідних елементарних простих речень переміщується з типової для нього і центральної позиції присудка у периферійну прислівну (переважно – присубстантивну) позицію» (І. Р. Вихованець «Семантико-синтаксична структура простого ускладненого речення»). До того ж репертуар семантично ускладнених речень розширюють синтаксичні одиниці, що не лише зазнають лінійного розгортання своєї структури, але і її згортання, еліпсування компонентів.

У формально-синтаксичному плані до ускладнених (неелементарних) простих речень традиційно належать синтаксичні одиниці з однорідними членами (В. В. Лобода «Однорідність у простому реченні»), утім, проблемним досі залишається інтерпретація статусу речень з однорідними присудками, що репрезентують кілька предикацій, наближаючись у такий спосіб до периферії складного речення (Л. О. Кадошцева «Функціональні різновиди речень з однорідними присудками», І. К. Кучеренко «Речення з кількома присудками»). Прикметно, що проф. Кучеренко в кількох наукових публікаціях («Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами», «Логіко-граматична природа речень з узагальнюючими словами при однорідних членах») обґрунтовує авторське витлумачення явища однорідності головних членів, екстраполюючи його в площину логіки й описуючи складні єднальні судження: 1) багатосуб'єктні (копулятивні); 2) багатопредикатні (кон'юнктивні); 3) багатосуб'єктні й багатопредикатні (копулятивно-кон'юнктивні). Окрім лінійного ускладнення, синтаксисти не оминули своєю увагою метатекстові одиниці, що маркують інтенції мовця (Н. П. Плющ «Явище вставності в сучасній українській літературній мові», А. К. Мойсієнко «Вставлені конструкції в українській мові»).

У фінальній позиції першої частини хрестоматії перебуває п'ятий розділ «**Синтаксис складного речення**», що акумулює два умовні блоки наукових публікацій. Перший – засадничий – увиразнює лінгвальну природу поліпредикативних синтаксичних одиниць (С. П. Бевзенко «Складне речення як синтаксична одиниця», І. Р. Вихованець «Семантико-синтаксична структура складного речення»), а другий містить багатоаспектні характеристики складних речень з різними типами синтаксичного зв'язку між компонентами, зокрема: 1) із сурядним (А. П. Грищенко «Семантико-синтаксична структура складносурядного речення»), 2) із підрядним (О. С. Мельничук «Про природу складнопідрядних речень та принципи їх класифікації», І. Р. Вихованець «Проблема класифікації складнопідрядних речень», А. П. Медушевський «Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень», І. Г. Чередниченко «Типи підрядності і принципи класифікації складнопідрядних речень за їх функціями», А. П. Загнітко «Регулярність / нерегулярність підрядності у системі складного речення») та 3) із недиференційованим (безсполучниковим) зв'язком (С. І. Дорошенко «Безсполучникові складні речення – окремий тип складних структур», Р. О. Христіанінова «Складні речення із недиференційованим зв'язком у сучасній українській мові»). Логічним видається завершити розділ статтею К. Ф. Шульжука про складні неелементарні речення («Складні речення з різними видами зв'язку»).

З огляду на збільшення обсягу самостійної роботи в оновлених освітньо-професійних програмах підготовки бакалаврів і магістрантів-філологів у закладах вищої освіти перша частина хрестоматії, на наше переконання, дасть викладачеві змогу ефективно організувати особистісно орієнтоване та групове навчання, доповнивши теоретичний виклад книги практичними завданнями, що вможливають використання проблемно-пошукових методів.

Другу частину хрестоматії розпочинає розділ «**Синтаксична стилістика**», до якого увійшли 12 праць. У наукових публікаціях В. І. Кононенка («Проблеми стилістичного синтаксису») і С. Я. Єрмоленко («Стилістичний компонент у семантиці синтаксичних одиниць», «Синтаксис у стилістиці і стилістика в синтаксисі») констатовано органічний зв'язок між цими двома мовними системами, окреслено роль синтаксико-стилістичних засобів як важливих елементів комунікації, ідіостилів письменників.

Оцінюючи ресурси українського синтаксису, дослідники виявляють характер стилістичного значення синтаксичних одиниць, співвіднесених із одним семантичним інваріантом, тобто з однаковим денотативно-відображальним змістом. Результатом таких наукових студій є

цікаві описи варіантності й синонімії мовних засобів (Н. В. Гуйванюк «Варіантність і синонімія мовних засобів», В. Д. Горяний «Синоніміка і стилістика односкладних речень», Ю. В. Шевельов (Шерех) «Відокремлення слів і зворотів як вияв синтаксичної синонімії», С. І. Дорошенко «Безсполучникові складні речення в системі синтаксичних синонімів»), установлення функційних параметрів одиниць синтаксису в різних стилях літературної української мови (К. Ф. Шульжук «Функціональні параметри складного речення в художньому стилі», К. Г. Городенська «Синтаксична специфіка української наукової мови», А. П. Загнітка «Сучасна українська синтаксична поетика: закономірності розвитку і тенденції»).

Своєрідним містком до другого розділу **«Теорія синтаксису»** є стаття А. П. Загнітка «Текст як лінгвістична категорія» та В. Д. Шинкарука «Типологія наукових підходів до вивчення модусу», оскільки модально насичені, експресивно-емоційні синтаксичні засоби маркують стилістичні реєстри здебільшого художнього тексту, увиразнюючи авторські інтенції.

Із-поміж загальнотеоретичних проблем А. К. Мойсієнко, В. В. Чу-мак, С. М. Шевель виокремили різноярусні характеристики синтаксичних конструкцій, що удокладнені в наукових публікаціях, зокрема: 1) формально-синтаксичні (А. П. Грищенко «Внутрішня синтаксична організація простого речення», «Форма в синтаксисі»; С. Я. Єрмоленко «Категорія предикативності»; А. К. Мойсієнко «Типологія ускладнення в простому реченні»; М. В. Мірченко «Категорія сурядності»); 2) семантико-синтаксичні (І. Р. Вихованець «Поняття елементарності синтаксичних одиниць»; С. Я. Єрмоленко «Загальна і власне синтаксична семантика речення», К. Г. Городенська «Реченнєвірний потенціал предикатів якості», «Реченнєвірний потенціал предикатів кількості», «Дериваційна парадигма в синтаксисі»; Н. В. Гуйванюк «Функціональна транспозиція в синтаксисі», «Кореферентність синтаксичних одиниць», «Основні типи інформативно-референційних смислів у реченні-висловленні»); 3) експресивні та когнітивні (П. С. Дудик «Явища номінації, сегментації і контамінації в структурі речення»; С. І. Дорошенко «До проблеми розрізнення поняття «приєднання» і «парцеляція»; Н. В. Гуйванюк «“Мовна картина світу” українців засобами синтаксису»).

У підсумку констатуємо, що рецензована паця виконана на високому методичному рівні: уніфіковано посторінкові покликання на використану літературу й джерела, що оприявнюють генезу синтаксичної думки, наведено бібліографічну довідку про першодрук статті й водночас за-

фіксовано локацію синтаксичних шкіл на науковій мапі України – Київ, Вінниця, Донецьк, Луцьк, Чернівці, Харків, Львів, Дніпро та ін.

Переконані, що обраний формат хрестоматії є цінним з огляду на її практико зорієнтованість. До того ж і тематичне розмаїття видання дає укладачам підстави рекомендувати її цільовій читацькій аудиторії – студентам філологічних факультетів, аспірантам, учителям, викладачам закладів вищої освіти, дослідникам української граматики.

Теоретична й практична значущість рецензованої праці полягає в її синтетичному характері, поліконцептуальності, у глибокому осмисленні фактів та явищ, співвідносних із людським мисленням і мовленнєвими актами, у різнорівневому описі онтологічних властивостей основної комунікативної одиниці мови – речення-висловлення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Синтаксис української мови : хрестоматія : у 2-х ч. (2019). / упор. : А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. (Ч. I – II). Київ : ВПЦ «Київський національний університет».

REFERENCES

Syntaksys ukrayins'koyi movy : khrestomatiya : u 2-kh chastynakh (2019). [Syntax of the Ukrainian language] / upor. : A. Moisienko, V. Chumak, S. Shevel. (Ch. I – II). Kyiv : VPC «Kyivivs'kyu natsional'nyu universytet».